

İSLAM QƏRİBLİ

filologiya elmləri doktoru, professor

MƏHƏMMƏD HADİNİN ƏSƏRLƏRİ “AZƏRBAYCAN” QƏZETİNDƏ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (28 may 1918-ci il – 28 aprel 1920-ci il) tarixi zərurət ucbatından bir müddət Gəncədə fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar olaraq Cümhuriyyətin rəsmi orqanı “Azərbaycan” qəzeti də Gəncədə nəşrə başlamış, paytaxt Bakıya köçürüləndən sonra isə fəaliyyətini Bakıda davam etdirmişdir. Ceyhun bəy Hacıbəyli və Şəfi bəy Rüstəmbəylinin müştərək redaktorluğu ilə çıxan qəzetin ilk nömrəsi (Ş.Rüstəmbəyli, həm də qəzetin rus variantının redaktoru idi) 1918-ci ilin sentyabr ayının 15-də işıq üzü görmüş və qəzet dörd nömrəsi Gəncədə, qalan nömrələri Bakıda çıxmaqla 1920-ci ilin 27 aprelinə, XI Qızıl Ordunun Bakını işğal edib demokratik hakimiyyəti qəsb etməsinə qədər davamlı şəkildə nəşr olunmuşdur. C.Hacıbəylinin Ə.Topçubaşovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində 1919-cu ilin yanvarında Paris sülh konfransında iştirakı ilə bağli olaraq

sonrakı dövrdə qəzet Üzeyir bəy Hacıbəylinin, bir neçə nömrəsi isə Xəlil İbrahimin redaktorluğu ilə çıxmışdır.

Azərbaycanın Rusiya imperiyasının yüz ildən artıq davam edən dırnaqarası himayədarlığından qurtularaq öz müstəqilliyini elan etməsini sevinc və böyük ümidlərlə qarşılayan M.Hadi “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində həm odulovlu şeirləri, həm də kəsərli publisistik yazıları ilə çəxiş etmiş, duyğu və düşüncələrini mütəfəkkirənə tərzdə oxucuları ilə bölüşmüşdür. İdealarına, yəni millətə xidmət amalına yaradıcılığının əvvəlindən sonuna qədər sadıq qalan M. Hadinin bu qəzətdə çıxan ilk əsəri 15 sentyabr 1918-ci ili tarixli birinci nömrədə çap olunan “Türkün nəğməsi”, son əsəri isə 2 may 1919-cu ildə, 170-ci nömrədə dərc olunan “Kor soqqur” şeiridir.

M.Hadinin oxuculara hər bəndin sonunda nəqarət kimi təkrarlanan:

**Türkün tökülən qanları bihudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu
qan həpsi hədərmə? -**

müraciəti ilə başlanan və bir marş, himn təsiri bağışlayan “Türkün nəğməsi” şeiri həcmcə cəmi on doqquz misradan ibarət olsa da, şair bu on doqquz misraya böyük bir kitaba sığacaq mənanı sığışdırmağa müvəffəq olmuşdur (Şeirin birinci bəndinin səkkiz, ikinci bəndinin doqquz misra kimi verilməsi redaksiya xətası da ola bilər. Bizcə, birinci bənd də doqquz misradan ibarət olmuş, çap prosesində mexaniki olaraq misraların biri unudulmuşdur. Şeirin avtoqrafı əldə olunmadığından hansı misranın düşməsinə qədqəldir-mək mümkün deyil- İ. Q.).

Birinci Dünya Müharibəsinin iştirakçısı olan və dağıdıcı, bəşəriyyətə fəlakətlər gətirən müharibəni dönə-dönə lənətləyən, müharibənin onda oyatdığı təəssürat barədə romantik poeziyanın şah əsərlərindən biri hesab edilən “İnsanların tarixi faciələri, yaxud əlvahi-intibah” poemasını yazan şair bu əsərində müharibəyə yeni bir qiymət verir. Rusiya imperiyasının dağılmasının birbaşa cahan savaşı və Rusiyanın bu müharibədə uduzması ilə bağlı olduğu qənaətində olan müəllif ələ düşmüş fürsətdən bəhrələnərək illər boyu arzusunda olduğu, uğrunda can və qan verdiyi azadlığını elan etmiş milləti qazandığı hüriyyəti qorumaq üçün birliyə və tarixin dərsələrindən ibrət götürməyə çağırır. M. Hadi qürur və cəsarətlə bəyan edir ki, türk qövminin dörd ildə müharibə meydanlarında axıtdığı qan və verdiyi can öz məfkurəsi, istiqlal uğrunda olmuşdur və bunlar nə hədəf gedər, nə də unudular. Zəfərini qan ilə qazanan türk milləti nə dəhşət, od püskürən dövlətlərin hədə-qorxularından, nə də “dəsti-əcəldən”, ölüm və məhv olmaq təhlükəsindən zərrə qədər çəkinməz. Dünya təməlindən tərsinə çevrilsə belə:

**Türkün üzü çevrilməyəcək səmti-əməldən,
Türklər geriyyə dönməyəcək misli-əməldən.**

Bu əməl isə türklərin hürr və azad yaşamaq eşqidir ki, bunu da “xuni-şəhidan” və “himməti-türkan” ilə əldə etmək olar. Artıq bu azadlıq əldə edilib və şairin qəti inamına görə başqa millətlərdən daha yaxşı, daha firavan yaşamaq istəyən xalq (M. Hadidə “Yüksək yaşamaq istər isən

cümlə miləldən-İ. Q.) qazandığı azadlığı qorumağı da bacarmalıdır.

M.Hadinin qəzetdə çap olunan ikinci şeiri “Zəfəri-nəhayiyəyə doğru” əsəridir. “İlə” rədifli on bir beytlik bu şeir 5 oktyabr 1918-ci ildə Bakıda yazılmış, qəzetin yeddinci nömrəsində “Əbdülsəlimzadə Məhəmməd Hadi” imzası ilə dərc olunmuşdur “Türkün nəğməsi” şeirində olduğu kimi, bu əsərdə də əsas ideya türk millətinə olan böyük sevgi və qazanılmış istiqlaliyyətin qorunması arzusudur. “Ordusu zəif, uğrunda can verməyi özünə şərəf hesab edən əsgəri olmayan dövlətin məhvi labüddür”,- ideyası ilə çıxış edən şair yazır:

**Əsgər olmaq bir şərəfdir türk üçün,
islam üçün,
Əsgəriyyətlə yaşar millət həyatı şan ilə.
Ən işiq bir ömür istərsək günəş altında biz,
Durmali ədaya qarşı qeyrəti-rəxşan ilə.**

Milli ordunun əsgərlərinə öyüd-nəsihət, çağırış kimi düşünülen şeirdə Azərbaycan əsgərini türkün tarixi şöhrətindən dərs almağa çağıran şair qeyd edir ki, türk oğlu əlindəki qılınc və ürəyindəki imanın gücü ilə daima öz namusunu hiyf etmiş, silah və sürsatca ondan qat-qat güclü olan düşməndən qorxaraq döyüş meydanını tərək etməmiş, şəhid olmağı kölə kimi yaşmaqdan üstün tutmuşdur.

Qızetin 9, 11 oktyabr 1818-ci il tarixli 10, 12-ci nömrələrində çıxan “Aydınlıq bir gecədə təfəkkür dəqiqələri” şeirində müəllifin xəyalında canlandırdığı səmavi, “rəngin”, “zəngin”, “fəyyaz” bir aləmlə real həyatda, yer üzərində baş vermiş və baş verməkdə olan olayların qarşı-qarşıya qoyulması ilə üz-üzə qalırıq. Şairin xəyalında yaratdığı aləm nə qədər gözəl və cazibədarsa, real həyatda gördükləri bir o qədər cansıxıcıdır. “Göy parlaq ikən torpağın övladı qaranlıq” və “bəşərin gözləri ağlar” olan bu aləmlərin müqayisəsində şair belə bir qənaətə gəlir ki, dünya yavaş-yavaş gözəlləşməyə doğru getməkdədir və elə bir zaman yetişib ki, yaxşılıqlar yamanlığa, xeyir şərə qalib gəlməkdədir. Gələcəyin parlaq olacağını gözəl bir qadın obrazında nəzərində canladırən şair yazır:

**Gördüm duruyor bir qadın ənzarı füsünbar,
Bir hakiməyi-qəlb idi ol hüsni-müsəxxir,**

**Pək cazibəli gözlərə malikdi o rüxsar.
Zülfi-siyəhi bəxtimi tənzir ediyordu,
Şəmsi-rüxü də atiyi-millət kimi nəvvar.
Nəvvar idi, taban idi, rəxşan idi ruyu,
Bir heykəli-amal idi, guya ki, o didar.**

“Həyati-hazirəmizin ilhamları” şeirində (19 noyabr 1918-ci il, № 44) M.Hadi müharibənin özünü yox, onun ictimai həyata gətirdiyi süstlüyü, mənəvi böhranı, ümumbəşəri kədər və faciəni təsvir edir. Lakin indi artıq vəziyyət büt-bütün dəyişib: gələcəyə ümid dolu gözlərlə baxan M.Hadinin nəzərində bütün kainat başdan-başa matəm kölgəsinə bürünüb və kölgə insanların simasını da zülmətə qərq eləyib. Həyat, mühit soyuq məzarı xatırladır. Hər yerə, hamıya qəm- kədər hakim kəsilib. “Əğyar həzin, yar həzin”dir. Hal- indiki zaman qəmə aludədir. Bəs ati (gələcək) necədir? Şairin nəzərində gələcəyin də aqibəti dumanlıdır:

**Başdan- başa bir kölgə
bürünmüş kimi aləm,
Üzlərdə nüməyan oluyor sayeyi- matəm.
Bir məqbəri-barid kimi durmuş bu mühitə,
Əhvali-həyatıyyə bunu eyləyir isbat.
Əğyar həzin, yar həzin, hal qəməvər,
Hər yerdə görünməkdə qəmaludə nəzərlər.
Bir parlaq olan atiyə mətufdur ənzar,
Ati isə ərz eyləmir arayışi- əflak,
Həp qanlar içində yenə də xaki-siyəhnək.**

Şeirin ümumi ahəng və ruhundan görüldüyü kimi, artıq M.Hadi poeziyasına bir kədər və ümitsizlik hakim kəsilməkdədir. Bu ümitsizlik həm şairin şəxsi vəziyyəti və aldanışlarından, həm də yaşadığı günlərin ümumi ab-havasından irəli gəlirdi.

Şairin “Ədəbi sütunlar” rubrikası altında “Azərbaycan” qəzetində dərc etdirdiyi “Qürbət ellərdə yadı-vətən: Karpatda ikən” əsəri 1916-cı ildə Ensteri şəhərində yazılsa da, müəllif onu yalnız Bakıya qayıdandan sonra çap etdirə bilmişdir. Son dərəcə güclü lirizmə malik olan üç hissəlik bu şeir qəzetin 1918-ci il nömrələrində dərc olunmuşdur (№ 45, 47, 55). Qürbətdə vətən həsrəti ilə yazılmış bu şeirdə Qafqaz və onun gözəllikləri xatırlanır və şairin vətənə dönmək arzuları əsərin əsas leytmotivini təşkil edir.

M.Hadinin “Azərbaycan” qəzetində çıxan əsərlərindən biri də on iki beytlik “Məhtabi-şita”

şeiridir (№ 50). “Karpat xatirələrindən” silsiləsindən olan bu şeirdə şair bir qış gecəsində dağın üstündən boylanan Ayın ərzini işıqlandırmasını tərənnüm edir. Ən maraqlı cəhət budur ki, müəllif bu əsərində türk aləmini yıxılmaz dağa bənzədir, parlaq ayı isə türk dünyasının gələcək azadlığı kimi mənalandırır və yazır:

**Mahə baxıb dururkən gəldi şu söz dodağa,
Türk aləmi yıxılmaz, bənzər, dedim, bu dağa.
Bir gün qaçar qaranlıq, millət hilalı parlar,
Fatehlərin, Səlimin nuri-cəlalı parlar.
Şərqi yerində parlar mahi-zəfərnüamımız,
Bir gün görər hilal müzlim olan səmamız.
Bir gün gəlir şu yurda bir zümreyi-rəhamız,
Azad olur, əminəm, bu ərz-pürbəhamız.
Azad bir həyata məzhər olur bu millət,
Əlbət, ölür əsarət, əlbət, ölür bu zillət(N 50).**

M.Hadinin “Azərbaycan” qəzetində dərc olunan “Şühədayi-hürriyyətimizin ərvaşına ithaf” (№147), “Məfkureyi-aliyəmiz” (№149, 150), “Əsgərlərimizə, könüllülərimizə” (№163, 164) şeirləri birbaşa Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə həsr olunmuşdur.

Azərbaycanın istiqlalı uğrunda canından keçənlərin ruhuna ithaf olunmuş səkkiz beytlik birinci şeirində M.Hadi qeyd edir ki, sizin məzarınız qara torpaq deyil, millətin qəlbidir. Sizin sayənizdə istiqbalını qazanan millət heç vaxt sizi unutmayacaq. Siz cismən yoxluğa, ruhən əbədiyyətə qoşulmuşunuz. Şair bildirir ki:

**Müəbbədən diridir nəminiz bu dünyada,
Sizin də ruhunuz uçsun behiştə-ələda.
Çəkildiniz əbədi xüldzari-Rəhmanə,
Behiştə-rəhmətə, yəni diyari-rəxşanə.
O xununuzla açıldı bahari-hürriyyət,
Sizin də yurdunuz olsun behiştə-ülviyyət.**

Milli hökuməti tərənnüm edən iki hissəli “Məfkurəyi-aliyəmiz” şeirinin on beş beytlik birinci bölümü 1919-cu il aprel ayının 2-də, səkkiz beytlik ikinci bölümü isə aprelin 3-də yazılmışdır. Birinci bölümün beşinci beytindən sonra nöqtələr qoyulmuş və hansı səbəbdənsə şeirin bir beyti qəzetdə verilməmişdir. İkinci bölümün dördüncü:

**Çıxsin dilərsə qarşımıza həp məzarımız,
Qorxmaz məzardan bu dili-əzmkarımız,-**

beytinə müəllif türk şairi Əbdülhəqq Hamidin “Öylə bir əzm ilə çıxdım ki, yola, Qarşıma çıxsam məzarım, dönəməm” misralarını izah kimi vermişdir.

“Ey türk dövləti, əya bəxti-növcavan”, - deyər milli hökuməti vəsf edən M.Hadi inanır ki, cəmi on bir aylıq yaşı olan bu dövlətin gələcəyi parlaq olacaq və bu dövlətin varlığı türk dünyasında intibah günəşinin doğması ilə nəticələncək. Millətin əldə etdiyi azadlığı qanı və canı bahasına da olsa, qoruyacağına inan M.Hadi şeirini bu misralarla tamamlayır:

**Vicdani-millətə yazılıbdır bu ayəmiz,
Ən şanlı, ən şərəfli həyat iştə qayəmiz.
Məqsudə doğru qoşmalı bixovf, bilməli,
Yıxmaq gərək təriqi tutan hər bir əngəli.
Zail olursa hail olanlar təriqdən,
Eylər şitab məqsudə hər zadəyi-vətən.**

M.Hadinin bir gün fasilə ilə qəzetdə “Əsgərlərimizə-könüllülərimizə” adlı iki şeiri dərc olunmuşdur. “Millətin namusu sizdən çox sücaət gözləyir”- misrası ilə başlanan doqquz beytlik birinci şeirdə millətin özgürlüyünün onun ordusundan, əsgərindən asılı olduğunu bildirən şair yazır:

**Hifz üçün əgyar əlindən dilbəri-hürriyyəti,
Müstəqil olmuş vətən əzmü
mətanət gözləyir.
..Millətin heysiyyətin yüksəldin,
ey qeyrətvəran,
Millətim sizdən böyük şanü şərəfət gözləyir.**

Namiq Kamalın “Arş irəli, arş bizimdir fəlah, Arş, igidlər, vətən imdadına!” misralarının epiqraf kimi verildiyi doqquz bəndlik və hər bəndin sonunda:

**Amalımıza doğru şitaban olalım gəl,
Millətlə vətən rahinə qurban olalım gəl,-**

beyti nəqarət kimi təkrarlanan ikinci şeir əsgər marşı kimi yazılmışdır. Bu şeirdə də əvvəlki şeirdə olduğu kimi əsgərə, onun vətən qarşısındakı xidmətlərinə yüksək qiymət verən şair səkkizinci bənddə yazır:

Millət yaşamaz yurdunu

**zəbt eyləsə düşmən,
Gəldikdə xəzan fəslə sönər rəvnəqi-gülşən,
İstərsək əgər yurdumuz olsun da işıq, şən,
Göstərməliyiz düşməyə bir cürəti-rövşən,
Qurbani-vətən olmalı bir can ilə bir tən,
Ən ülvi səadət: – Vətən olsun mənə mədfən:
Amalımıza doğru şitaban olalım gəl,
Millətlə vətən rahinə qurban olalım gəl!**

M.Hadinin “Azərbaycan” qəzetində dərc olunan daha iki şeiri var ki, bunlardan biri “Baharın ilhamları və ictimai rəmzlər” (№ 152, 155), digəri isə “Kor soqqur” adlanır(№ 170). Birinci şeir mövzu və ideyaca “Məfkurəyialiyəmiz” şeirini xatırladır. Eyni zamanda bu şeirdə qadın azadlığı məsələsinə də diqqət yetirilir və şair inanır ki, müstəqilliyini qazanan gənc Azərbaycan dövləti “canlı ikən örtü içində dəfn olunan” qadınlara da azadlıq verəcəkdir, qadınlar millətin və dövlətin tərəqqisinə öz töhfələrini bəxş edəcəklər.

“Kor soqqur” şeiri isə M. Hadinin “Bəsirət” qəzetində çap etdirdiyi “Bədbəxt kor çocuq” şeirinin bir növ genişləndirilmiş variantı təsiri bağışlayır.

M.Hadi “Azərbaycan” qəzetində poetik əsərlərlə yanaşı, məqalələr də çap etdirmişdir. Müəllifin qəzetdə dərc olunmuş ilk məqaləsi “İki simayi-siyasinin müharibə haqqındakı mütaliələri münasibətilə” əsəridir (20 oktyabr 1918-ci il, № 17). Təkcə hərbi meydanlarında deyil, öz vətəninə olduğu vaxtda da müharibənin qorxunc səhnələri Hadini bir an belə tərk etməmiş, müharibə mövzusu üsyankar və mütəfəkkir şairin ənənəvi mövzularından biri olmuş, bu mövzuda yazdığı əsərlərinin əsas ideya istiqamətini isə kəskin ifşaçılıq pafosu təşkil etmişdir.

Yalnız müharibə qurtarandan, daha doğrusu, Rusiya müharibədən çıxdıqdan sonra Bakıya qayıdan şair cahan müharibəsinin hələ də davam etdiyini görəndə bir qədər də sarsılır və ürəyi yana-yana müharibənin qurtarmaq əvəzinə daha da qızıxdığını belə təsvir edir: “Həyatımızın üfqlərində təraküm etmiş olan buludların, o qaranlıq və kəsif səhabələrin yavaş-yavaş dağılmaları şöylə dursun, sanki gündən-günə, dəqiqədən-dəqiqəyə bir qat daha peydayi-zülam

və təstidi-təkasüf etməklə gələcək həyatımıza bir sətri-zülmət və mübhəmiyyət yürüyorlar, hürüyorlar. Divəndam və cəhənnəmnümayan topların ağızlarından çıxan rədlər, bərqlər, ölüm yaradan atəşlər, cəhənnəmlər hala da afaqimüqəddərati-miləldə müəndənə bir surətdə peydayi-təkasüf edən şu buludların dağılmadıqlarını yenə də cəhənnəmi bir bəlağət və təlaqətlə elan edib duruyorlar”(№ 17).

Əlli bir aydan artıq davam etməkdə olan müharibənin nə vaxt qurtaracağı hələ də şübhəlidir və müharibədə kimin qalib gələcəyi də məlum deyil. M.Hadi İngiltərənin dənizdə qərq olmuş hərbi naziri Kuçnirin və almanların sərkərdəsi feldmarşal Qindenbruqun müharibə başlanmazdan öncə jurnalistlərin: “Müharibədə kim qalib gələcək?”,- sualına verdikləri cavabı oxucuların nəzərinə çatdırmaqla belə bir fikrə haqq qazandırır: “Mətanəti-qəlbiiyyəyə malik olmayan, ürə və əsabi zəif olan bir millətin bu hərbi-hayilədə məğlub olacağı bütün-bütünə şübhədən varəstə bir həqiqətdir” (№17). Oxucuların nəzərinə “Türklərin ədibi-əzəmi Namiq Kamal bəy”in “Gözəlliklə çirkinlik qarşı-qarşıya duracaq olurlarsa, gözəllik zəfəryab olur. Təbiət ilahi xətvələrlə daima irəliyə doğru gediyor, daima gözəlliyə meyl ediyor”- sözlərini çatdıran müəllif davam etməkdə olan müharibənin bəşəriyyətə fəlakətdən savayı bir şey gətirmədiyini bildirməklə yanaşı, onu da qeyd etməyi unutmur ki, imperialist dövlətlərin bir-birinin canına qənim kəsildiyi, Rusiyanın öz hayında olduğu indiki məqamdan azərbaycanlılar bacarıqla istifadə etməli, müstəmləkə boyunduruğundan birdəfəlik xilas olmalıdırlar.

M.Hadinin “Zərbəyi-inqilab” adlı məqaləsi (22 oktyabr 1918-ci il, №19) oxucuları ayılmaq, zəmanənin gedişinə diqqətlə baxıb həyat həqiqətlərindən ibrət götürmək niyyətini həməslərinə aşılamaq istəyi ilə qələmə alınmışdır. “..Ülvi nəğmələr, ilahi tərənələr, məlakut səslərlə xabnişini-qəflətdən ayılmayanları” “əlli bir aydan bəri davam edən beynəlmiləl müharibədən və onun təbii nəticələri bulunan inqilab zərbələri, ixtilal atəşləri”indən ibrət götürməyə çağırən ədib qövmünə müraciətlə yazır: “Gözlərini açsınlar da şu yaşadıkları toprağa, bilxassə, yaşadıkları müddətdəcə beşikləri, öldükleri zamanda məzarları olacaq bu fəyyaz, məhsulıdar Qafqaziyani, bu rəngin və zəngin olan əraziyi-

zisərvəti düşməndən xilas edərək mədəniyyət və ümranına çalışsınlar. Bilməyənlər var isə, bilsinlər, öyrənsinlər ki, Qafqaziya pək çox sərvətdar bir vətəni-müqəddəsdir. Fəqət heyhat ki, kisəyi-idrakımız boş, əfkarımız yoxsuldur. Pək çox sərvəti-təbiyyəyə, məadini-bakirəyə malik olan Qafqaziyadan behəqq istifadə edə bilmək üçün kisəyi-idrakımızı mərifət sərvəti ilə, fənn sərmayəsi ilə doldurmaliyız.

Nəsihət kövsərləri bizi ayılmasa, bəri içində qovrulduğumuz müsibət atəşləri, inqilab zərbələri bizi bidar və hüşyar etsin” (№ 19).

“Abbas Səhhətin üfuli-əbədisi” məqaləsi (18 noyabr 1918-ci il, №43) A. Səhhətin Gəncə şəhərində ölümü münasibəti ilə qələmə alınmışdır. Böyük vətəndaşlıq və qədərbilənlik hissi ilə yazılmış bu məqalədə dostu və həmkarının ölümündən dərin sarsıntı keçirən M.Hadini ən çox düşündürən isə, heç şübhəsiz, A.Səhhətin əsərlərinin taleyi məsələsidir ki, müəllif bu düşüncələrini aşağıdakı cümlələrlə oxucuların diqqətinə çatdırır: “Səhhət öldü. Fəqət əsl düşünüləcək şurasıdır ki, şairi-mütəffəyatın qeyri-mətbu olan mətrukati-qələmiyyəsi nasıl oldu? Yoxsa Şirvan faciəyi-əzimesində yanıb-yaxılan sərvətlər kimi Səhhətin də asari-qələmiyyəsi sərvəti-fikriyyəsi ehraq olub getdimi? Məncə, şayani-əndişə burasıdır. Dünyamız hali-asayişə övdət etdikdən sonra, ehtimal ki, bu həqiqət anlaşıla biləcəkdir”(№ 43).

“Yaşamağa layiq olanlar yaşaya biləcəkdir. İştə qanuni-təbiət boylədir. Öylə isə yaşamağa layiq kəsb etmək istəyən bizlər bu haldan təzyidi-ümid etməliyiz, edə bilməliyiz. Vlatsova hökuməti-həyatıyyə və ictimaiyyəsidən qafil olmayalım. Yəs ruhun ölümü, ümid isə ruhun həyatıdır. Siyasəti-milliyə nə simada görülrə-görünsün, ancaq millətimizdəki çöhrəyi-ümid yəsdar olmamalıdır” fikirlərinin özündə yer aldığı “Ümid ilə yaşayın!” məqaləsi (25 noyabr 1918-ci il, №49) də davam etməkdə olan müharibənin təsiri ilə yazılmış və burada insanlar həyatdan əllərini üzüməyə çağırılmışdır.

M.Hadinin “Azərbaycan” qəzeti ilə əlaqələri yuxarıda qeyd etdiyimiz şəkildə 1919-cu ilin may ayına, şairin Bakını tərək etməsinə qədər davam etmiş, ədib qəzətdən bir tribuna kimi istifadə edərək duyğu və düşüncələrini oxucularla bölüşmüş, qəzet də səxavətlə səhifələrində onun yazılarına yer ayırmışdı.